

МАРОЧКІН О. І.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального
процесу та оперативно-розшукової
діяльності
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.1(094.5)(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.30>

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню становлення системи кримінального процесуального законодавства України. Автором розглядаються основні етапи формування системи кримінального процесуального законодавства України, а також чинники, які впливали на створення національної кримінальної процесуальної системи України.

Особлива увага у дослідженні звертається на характеристику і особливості кримінальної процесуальної системи, успадкованої Україною від СРСР. Автором аналізуються проблеми, які характеризували етап обрання оптимальної для України моделі розвитку кримінального процесу, що передбачало адекватний не тільки історичний, але і порівняльно-правовий вибір. На думку автора, для цього насамперед було необхідно визначитися із пріоритетами розвитку кримінального процесу, тобто обрати ті цінності, захист яких здається основним у державі з позицій правової ідеології.

Автор зазначає, що за зразок Україною було взято ідеологію кримінального процесу країн Європейського Союзу, побудованого на філософії прав людини та фундаментальних демократичних принципах, які вважаються універсальними. Серед них особливе місце займають право на справедливий суд і гарантії прав особи у кримінальному провадженні.

З метою всебічного аналізу проблематики у роботі наводиться історичний досвід реалізації євроінтеграційного спрямування України та сприйняття ідеології кримінального процесу країн Європейського Союзу шляхом наближення національної правової системи до міжнародних стандартів. Зосереджується увага на дослідженні еволюції кримінальної процесуальної ідеології шляхом аналізу державних програм (зокрема, Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 року; Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 року; Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 року та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки), а також їх реалізації у формі конкретних актів законодавства.

Проведений аналіз зазначених програмних документів дозволив прослідкувати поступове запровадження європейських цінностей у кримінальному судочинстві України, що знайшло відображення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) 2012 року. Констатується, що національна кримінальна процесуальна система України ще продовжує формуватися, знаходячись у пошуку оптимальної для себе моделі кримінального провадження в межах окресленої загальної концепції.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, кримінальна процесуальна система, реформування кримінального процесуального законодавства, міжнародні стандарти кримінального судочинства, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Marochkin O. I. To the question of the formation of the system of criminal procedural legislation of Ukraine

The article is devoted to the study of the formation of the system of criminal procedural legislation of Ukraine. Author considers the main stages of formation of the system of criminal procedural legislation of Ukraine, as well as the factors that influenced the creation of the national criminal procedural system of Ukraine.

The study pays special attention to the characteristics and features of the criminal procedure system inherited by Ukraine from the USSR. Author analyzes the problems that characterized the stage of choosing the optimal model for the development of the criminal process for Ukraine, which provided adequate not only historical but also comparative legal choice. According to the author, for this, first of all, it was necessary to determine the priorities of the criminal process, which means to choose those values, the protection of which seems to be a priority in the state from the standpoint of legal ideology.

Continuing the research, author notes that the ideology of the criminal process of the European Union, based on the philosophy of human rights and fundamental democratic principles, which are considered universal, was taken as a model for Ukraine. Among them, a special place belongs to the right to a fair trial and guarantees of individual rights in criminal proceedings.

In order to comprehensively analyze the issues, the paper presents the historical experience of the European integration of Ukraine and the perception of the ideology of the criminal process of the European Union by bringing the national legal system closer to international standards. The focus is on studying the evolution of criminal procedural ideology through the analysis of state programs (in particular, the Concept of Judicial Reform in Ukraine, 1992; the Concept of Improving the Judiciary to Establish a Fair Court in Ukraine in Accordance with European Standards, 2006; Concepts of criminal justice reform in Ukraine, 2008 and the Strategy for the Reform of the Judiciary and Related Legal Institutions for 2015-2020), as well as their implementation in the form of specific legislation.

The analysis of these program documents allowed to trace the gradual introduction of European values in the criminal justice of Ukraine, which is reflected in the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012. It is stated that the national criminal procedure system of Ukraine as a whole continues to be formed in accordance to a general concept.

Key words: criminal procedural legislation, criminal procedural system, reform of criminal procedural legislation, international standards of criminal procedure, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Вступ. Пошук оптимальної моделі національного кримінального провадження в Україні зумовлює актуальність дослідження питань становлення системи кримінального процесуального законодавства України на шляху втілення ідеології кримінального процесу країн Європейського Союзу в конкретних правових нормах законодавства. Зазначена актуальність зумовлюється проведенням в Україні судової реформи, яка здійснюється відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки. Саме тому важливого значення набуває дослідження процесу поступового запровадження європейських цінностей у кримінальному судочинстві України. Одним

із важливих питань роботи є дослідження еволюції кримінальної процесуальної ідеології шляхом аналізу державних програмних документів такого спрямування, а також їх реалізації у формі конкретних актів законодавства.

У зв'язку з обраною тематикою дослідження необхідно звернути увагу на найбільш важливі наукові праці за цим напрямом. Так, концептуальним питанням реформування кримінального процесуального законодавства в Україні (серед яких процес і загальні положення реформування кримінального процесуального законодавства) присвячено роботи Л.М. Лобойка. Проблематиці підвищення ефективності застосування норм кримінального процесуального права присвячено наукові праці Ю.М. Грошевого. Актуальним питанням кримінального процесуального законодавства, а також перевагам і недолікам КПК присвячено наукові праці В. Маляренка та О. Шаповалової. Окремим аспектам запровадження європейських цінностей у кримінальному судочинстві України присвячено роботи В.В. Короля. Важливим теоретичним питанням становлення національної правової системи України присвячено наукові праці Л.А. Луць, Р.Ю. Савонюка, О.Ф. Скакун, Ю. Шемчушенка та інших вчених.

Однак нині процес формування національної кримінальної процесуальної системи України, а також пошук оптимальної моделі кримінального провадження зумовлюють необхідність подальшого наукового аналізу та осмислення зазначених феноменів. Тому проблематика втілення ідеології кримінального процесу країн Європейського Союзу у конкретних правових нормах національного законодавства України є цілком виправданою та актуальною.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесу становлення системи кримінального процесуального законодавства України та визначення шляхів втілення ідеології кримінального процесу країн Європейського Союзу в конкретних правових нормах національного законодавства.

Результати дослідження. Перехід у 1991 році від радянського до пострадянського кримінального процесу відбувався для нашої держави без формального розриву (на відміну від часів встановлення радянської влади). В Україні продовжував діяти КПК, прийнятий у 1960 році та розроблений з урахуванням Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік 1958 року (загальний рамочний закон).

Фактично на момент набуття незалежності Україна мала автономну та майже ідентичну до інших колишніх радянських держав кримінальну процесуальну систему. Україна успадкувала правову систему (зокрема, і кримінальну процесуальну), належну до романо-германської правової сім'ї. Така правова система мала свої особливості з огляду на суттєвий вплив радянської ідеології як на окремі правові інститути, так і на право загалом. Використовуючи категорії, запропоновані американським вченим Г. Пакером¹, можна зробити висновок, що радянський період історії кримінального процесу характеризувався очевидним тяжінням до моделі «контроля над злочинністю».

Як зазначають дослідники, із набуттям Україною незалежності, ратифікацією низки міжнародно-правових актів і переорієнтацією у політичній, суспільній і соціальній сферах відповідно до міжнародних стандартів до діючого на той час КПК 1960 року було внесено низку змін здебільшого ідеологічного характеру, а також зміни, викликані потребою у врегулюванні конкретних проблем дізнання, досудового слідства та судового розгляду справ. Фактично це свідчило про те, що був зроблений лише «косметичний ремонт» окремих його норм [2].

Незважаючи на внесені у КПК 1960 року за роки незалежності численні зміни, цей Кодекс залишався інквізиційним за своєю суттю, що насамперед визначалося виключно обвинувальною спрямованістю діяльності органів розслідування та існуючою процесуальною формою досудового провадження у кримінальних справах. Тому зміни, які відбувалися

¹ У своїй класичній роботі «Дві моделі кримінального процесу» Герберт Пакер виокремив дві моделі кримінальної процесуальної політики: 1) «належної правової процедури», у якій основним пріоритетом є захист прав і свобод особи; 2) «контроля над злочинністю», у якій для досягнення ефективності провадження дозволяється суттєве обмеження прав і свобод особи (цитуються за виданням [1, с. 57]).

в економічній, соціальній і політичній сферах життя нашої держави, потребували подальшого реформування й кримінального процесуального законодавства [3].

Важливо зазначити, що відповідно до міжнародних стандартів законодавство, яке регулює порядок здійснення кримінального судочинства, має забезпечувати не лише невідворотність кримінального покарання, а й гарантувати належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, повагу до її особистості, ставлення до неї як до особи, вина якої у вчиненні злочину ще не доведена. Також важливим складником у цій сфері є забезпечення неупередженості та об'єктивності досудового розслідування та судового розгляду, існування ефективних процедур, які надаватимуть рівні процесуальні можливості стороні обвинувачення і стороні захисту та сприятимуть реальному утвердженню змагальності кримінального процесу. Вочевидь, чинний на той час КПК був не спроможний забезпечити досягнення цих завдань, оскільки ґрунтувався на очевидному обвинувальному ухилі, низькій ефективності досудових і судових процедур та їхній надмірній забюрократизованості [2].

Загалом суттєві реформи у кримінальному процесуальному законодавстві (1864, 1922, 1927, 1958-1960 роки) завжди зумовлювалися певними політичними подіями і здійснювалися на зламі векторів розвитку держави і суспільства. У зв'язку з цим кожна реформа мала власні орієнтири і мету, зумовлені історичною та політичною ситуаціями. В сучасній Україні визначальними історико-політичними моментами є процеси глобалізації та пов'язана з ними конвергенція правових, у тому числі і процесуальних, систем [4, с. 84]. Це зумовило вирішення питання вибору оптимальної для України моделі розвитку кримінального процесу, що передбачало адекватний не тільки історичний, але і порівняльно-правовий вибір. Для цього насамперед було необхідно визначитися із пріоритетами розвитку кримінального процесу, тобто обрати ті цінності, захист яких є основним у державі з позицій правової ідеології.

У теорії права правова ідеологія визначається як система правових принципів, ідей, теорій, концепцій, які відображають теоретичне (наукове) осмислення правової дійсності; усвідомлене проникнення в сутність правових явищ [5, с. 463]. Ретроспективне дослідження засвідчило, що за зразок Україною було взято ідеологію кримінального процесу країн Європейського Союзу, побудованого на філософії прав людини та фундаментальних демократичних принципах, які вважаються універсальними. Серед них особливе місце займають право на справедливий суд і гарантії прав особи у кримінальному провадженні.

Загалом західні моделі кримінального процесу однаково тяжіють до поваги сучасних демократичних цінностей. Вони засновані на єдиних ідеологічних засадах, які сформувалися з прийняттям Загальної декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – КЗПЛ), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року та інших міжнародно-правових актів. Тому можна констатувати, що на ідеологічному рівні кримінальний процес країн Європейського Союзу є максимально універсальним, різниця ж виявляється у правовому оформленні певної кримінальної процесуальної моделі в конкретній державі з урахуванням національних традицій.

Одним із перших кроків у цьому напрямі стало прийняття 31.10.1995 Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи». Таким чином Україна взяла на себе зобов'язання привести своє національне законодавство у відповідність до загальновизнаних норм міжнародного права, тобто правил поведінки, які визнаються міжнародною спільнотою як юридично обов'язкові, зокрема й передбаченими КЗПЛ.

Подальше євроінтеграційне спрямування України зумовило ратифікацію КЗПЛ (Закон України від 17.07.1997) (необхідно зазначити, що деякі інші міжнародні договори були ратифіковані ще за часів СРСР²). Тим самим Україна сприйняла ідеологію кримінального процесу країн Європейського Союзу, наближаючи свою правову систему до міжнародних стандартів (зокрема, і у сфері судочинства).

Зазначимо, що міжнародна правова інтеграція України передбачає реалізацію її діяльності з координації власної правової політики із правовою політикою інших держав. Свід-

² Наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973.

ченням тому є запровадження широкомасштабної судово-правової реформи, яка супроводжувалася використанням міжнародного досвіду у цій царині, правовими запозиченнями, визнанням міжнародного права частиною української правової системи та приведенням її у відповідність із міжнародними правовими стандартами.

З цього приводу Ю.М. Грошевий зазначав, що забезпечення прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві, ефективна реалізація норм кримінального процесуального права істотним чином зумовлюються інтеграцією правової системи нашої держави в систему основних цінностей, закріплених міжнародно-правовими актами про захист прав людини. Інкorporація закладених у них принципів і стандартів у національне законодавство потребує не лише теоретичного осмислення, але й відповідної реалізації у правозастосовній практиці [6, с. 426].

Іншим аспектом реалізації зазначених інтеграційних прагнень України є втілення обраної кримінальної процесуальної ідеології у конкретних програмах, на основі яких мають ухвалюватися важливі закони. У зв'язку із зазначеним доцільно дослідити еволюцію кримінальної процесуальної ідеології шляхом аналізу державних документів такого спрямування, а також їх реалізації у формі конкретних актів законодавства³.

Так, за часів незалежності України на найвищому, загальнодержавному рівні було ухвалено низку програмних документів, серед яких на особливу увагу заслуговують Концепція судово-правової реформи в Україні, затверджена постановою Верховної Ради України від 28.04.1992 № 2296-ХІІ; Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006; Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 08.04.2008 № 311/2008.

Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 року (далі – Концепція) була зумовлена прийняттям Декларації про державний суверенітет України і Акту проголошення незалежності України. Вона містила найбільш суттєві положення, необхідність яких була викликана глибокою кризою національного кримінального судочинства на той час. Так, серед основних положень вказаної Концепції визначено головну мету судово-правової реформи – перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Йшлося про створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б: 1) право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності і реалізації презумпції невинуватості; 2) радикальне реформування матеріального і процесуального законодавства; 3) деідеологізація і наповнення його гуманістичним змістом; 4) чітке визначення умов допустимості доказів; 5) встановлення судового контролю за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права громадян; 6) реформування органів розслідування, прокуратури, адвокатури.

Ще одним програмним документом, який заслуговує на увагу, стала Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10.05.2006. Завданням цього документа було, серед інших, усунення негативних тенденцій, які мали місце внаслідок непослідовності здійснення попередньої судової реформи (1992 року). Серед найважливіших положень, які містила Концепція 2006 року, були забезпечення доступного та справедливого судочинства (основними елементами якого визначалися доступність правосуддя; справедлива судова процедура; незалежність, безсторонність і професіоналізм суддів; юридична визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень; ефективність судового захисту); створення можливостей для розвитку альтернативних (позасудових) способів розв'язання спору; запровадження суду присяжних. При цьому в Концепції зверталася увага на те, що положення КПК 1960 року, незважаючи на деякі оновлення, не відповідали вимогам захисту прав людини відповідно до європейських стандартів.

³ У теорії права зазначені явища мають назву правової політики, яка визначається як засади, принципи, напрями та завдання правового регулювання суспільних відносин, а також стратегія і тактика його здійснення [7, с. 90].

У подальшому, визнаючи неефективність вжитих заходів, Указом Президента України від 08.04.2008 було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, яка містила низку фундаментальних положень, що знайшли своє втілення у КПК 2012 року (наприклад, концепція доказів (визнання фактичних даних доказами судом); питання збирання доказів (зокрема, і негласними методами) та запровадження рівності у поданні доказів суду; функції окремих суб'єктів – процесуальне керівництво прокурора та судовий контроль слідчого судді; форми досудового розслідування (досудове слідство та дізнання як форми розслідування кримінальних проступків); концепція обвинувального акту як процесуального рішення прокурора; запровадження пробації). Крім того, у Концепції 2008 року наголошувалося на необхідності закінчення процедури розроблення та прийняття нового КПК як умови виконання зобов'язань, взятих нашою державою перед Радою Європи.

Прийнятою за часів дії КПК 2012 року та останньою є Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затверджена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. Вказаний документ засвідчив продовження пошуку оптимальної моделі кримінального судочинства у нашій державі. Зокрема, констатовано низку чинників, через які система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні, а також визначено подальші напрями реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів (серед яких приведення повноважень і діяльності органів прокуратури до європейських стандартів; удосконалення процесуального забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження; підвищення рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції).

Проведений аналіз зазначених програмних документів дозволяє прослідкувати поступове запровадження європейських цінностей у кримінальному судочинстві України, що знайшло відображення в КПК 2012 року. Можна констатувати, що із набуттям Україною незалежності та розбудовою правової держави відбулося переформатування кримінальної процесуальної ідеології у напрямі моделі «належної правової процедури».

Ще одним кроком до створення національної кримінальної процесуальної системи стала розробка і прийняття нового КПК. Не вдаючись детально у подробиці законотворчої роботи із прийняття КПК (детальніше див. [4]), нагадаємо, що Україна не відразу приступила до розробки нового КПК, на першому етапі обмежившись внесенням змін (іноді суттєвих) до КПК 1960 року, спрямованих на модернізацію радянського кримінального процесу шляхом приведення його у відповідність до сучасних вимог.

Прикладом широкого, але все-таки часткового реформування є реформування КПК, здійснене в межах так званої «малої судової реформи», яка відбулася в Україні у червні-липні 2001 року. За мету реформування тоді ставилося приведення положень КПК у відповідність до Конституції України. Проте, як зазначають дослідники, після «малої судової реформи» Верховною Радою України було ухвалено більше 50 законів про внесення змін і доповнень до КПК [4, с. 27].

Другим визначним кроком масштабного реформування кримінального процесуального законодавства стало внесення змін до КПК у зв'язку із прийняттям у 2010 році Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Загалом варто зазначити, що протягом дії КПК 1960 року з 1991 до 2012 року Верховною Радою України було ухвалено 143 закони України про внесення різних змін і доповнень до КПК. Очевидним виявилось те, що навіть серйозні зміни не були здатні забезпечити відповідність КПК 1960 року міжнародним стандартам у галузі кримінального провадження, що зумовлювало прийняття саме нового кодифікованого акту. Як зазначав Л.М. Лобойко, не можна з достатньою ефективністю впнути у стару кримінальну процесуальну форму сучасні поняття «змагальність», «верховенство права», «доступ до правосуддя» [4, с. 33].

Новий КПК мав стати черговим кроком на шляху реформування правової системи, яке останнім часом активно відбувається в Україні. Здійснення такої реформи є об'єктивно необхідним і викликаним вимогами часу: насамперед воно спрямовано на те, щоб створити

в нашій державі цивілізовану правову систему та адаптувати національне законодавство до міжнародних стандартів [2].

Необхідність прийняття нового КПК викликана й потенційним членством України в європейських організаціях. Так, до кардинального реформування кримінального процесуального законодавства шляхом прийняття нового КПК Україну спонукала Резолюція 1466 (2005) Парламентської асамблеї Ради Європи (далі – ПАРЄ) від 05.10.2005 «Про виконання обов’язків та зобов’язань Україною», у п. 13.6 якої визначено, що Україна має виконати взяті на себе зобов’язання, а саме завершити підготовку нової версії проекту КПК та схвалити його без подальшого зволікання для виконання зобов’язання, початково встановлений кінцевий термін для якого минув у листопаді 1996 року. На виконання зазначеної Резолюції ПАРЄ Указом Президента України від 20.01.2006 № 39/2006 було затверджено План заходів із виконання обов’язків та зобов’язань Україною, які випливають з її членства у Раді Європи [4, с. 28–29], що не мали своїми наслідками прийняття нового КПК.

У подальшому аналогічні заклики можна знайти і у Резолюції 1755 (2010) ПАРЄ від 04.10.2010 «Функціонування демократичних інститутів в Україні». Так, у п. 7.3.7 зазначеного документу ПАРЄ у зв’язку із реформуванням системи правосуддя просила органи влади України якнайшвидше ухвалити новий КПК та звернутися за експертизою проекту цього кодексу до Венеціанської комісії (далі – Комісія), а також врахувати будь-які можливі зауваження до його остаточного ухвалення. Зазначена Резолюція ПАРЄ зумовила розробку нового Плану заходів із виконання обов’язків та зобов’язань України, які випливають із її членства в Раді Європи, що стосувався, зокрема, і питань кримінального судочинства, затверджених Указом Президента України від 12.01.2011 № 24/2011.

Варто наголосити на особливій ролі європейських організацій у прийнятті Україною нового КПК. Зокрема, йдеться про співпрацю України з Венеціанською комісією, яка почалася у 1992 році з питань конституційних реформ та продовжилася іншими галузями законодавства (у сфері судової системи, захисту основоположних конституційних прав і свобод людини). Зокрема, Комісія була залучена до підготовки нової Конституції України, а у вересні 1995 року сформуvalа думку стосовно тогочасної конституційної ситуації в Україні. Це рішення протурувало шлях українському вступу до Ради Європи ще до прийняття нової демократичної Конституції. В подальшому Венеціанська комісія забезпечувала українські органи влади рішеннями з більшості питань, які стосувалися подальших конституційних реформ [8]. З огляду на предмет нашого дослідження, особливої уваги заслуговують її висновки стосовно проектів КПК.

Зазначимо, що тривалість і ретельність розробки КПК України була зумовлена як прагненням створити зразковий кодекс з урахуванням європейських стандартів у галузі судочинства, так і внутрішніми дискусіями українських правників⁴, що призвело до того,

⁴ Як зазначає Л.М. Лобойко, основна теоретична суперечність між традиційними (консервативними) науковими поглядами і сучасними (революційними) точками зору на проект КПК полягала у ставленні до розуміння функціонального призначення кримінального процесу взагалі і окремих його інститутів зокрема. Так, традиційно вважається, що кримінальний процес є засобом боротьби зі злочинністю. У новій для України доктрині, тій, що є традиційною для сучасної Європи, кримінальний процес розглядається як спосіб розв’язання кримінально-правового конфлікту. Суть першого підходу полягає у здійсненні кримінального провадження з метою викрити особу у вчиненні злочину і покарати її. Другий же підхід пов’язаний із необхідністю врегулювати засобами кримінального процесу кримінально-правовий конфлікт, який має незначні наслідки. Для тяжких злочинів має бути застосована уся сила кримінального і кримінального процесуального закону [4, с. 52–53].

Іншим питанням, яке постало перед науковцями під час роботи над проектом КПК, була дискусія, чи слід під час формування нового кримінального процесуального законодавства враховувати національні традиції, що склалися у теорії, законодавстві та практиці його застосування. При цьому, традиціями у кримінальному процесуальному праві і практиці його застосування пропонується вважати тільки ті, що сформувалися під час радянської доби (враховуючи, що правові положення, які формувалися до 1917 року, принаймні на рівні законодавства, а також практики його застосування були радикально змінені) [4, с. 59].

Реформуючи кримінальне процесуальне законодавство, як зазначає Л.М. Лобойко, необхідно дотримуватися правила наступності старого, але такого, що витримало випробування часом і зарекомендувало себе з кращого боку. Іншими словами, враховані можуть бути лише ті традиційні положення, які вписуються у сучасні уявлення про право взагалі і кримінальне процесуальне право зокрема, у концепцію нового КПК, визначену на державному рівні. У той же час варто відмовитися від застарілих кримінальних процесуальних норм (статей), які стоять на заваді реалізації завдань кримінального процесу і досягненню через це його мети [4, с. 59]. Р.Ю. Савонюк слушно зазначав, що з огляду на наш історико-правовий розвиток, уніфікацію законодавства за радянських часів, традицій як таких усе ще немає. На підставі чинної Конституції України вони мають бути закладені у новому КПК [9].

що Україна останньою з пострадянських держав змінила радянський КПК на пострадянський. Тому нині КПК України може розглядатися як новий зразок для інших пострадянських держав.

З цього приводу заслуговує на особливу увагу здійснений Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності, Генеральним Директоратом з питань прав людини та верховенства права Венеціанської комісії аналіз КПК України 2012 року. Його метою було з'ясувати, наскільки ті значні зусилля, які вже були зроблені на шляху створення сучасної моделі кримінального процесу у повній відповідності з вимогами забезпечення прав людини, були безпосередньо доведені до завершення.

Так, у висновку зазначалися тенденції радикального відходу від громіздкого й повторюваного триступеневого кримінального процесу радянського типу, запровадження реальної системи і ретельно розроблених положень, спрямованих на забезпечення презумпції на користь збереження свободи особи тощо. Наголошувалося, що повної відповідності КПК європейським стандартам можливо досягти як за допомогою додаткових супутніх законодавчих актів, так і з проведенням належного ефективного навчання та інформаційного забезпечення серед всіх учасників і дотичних до процесу кримінального судочинства, включно з широкою громадськістю. У висновку зазначалося, що було б нереалістично очікувати, що будь-який кримінальний процесуальний кодекс буде ідеальним, але наведена вище оцінка ясно демонструє, що прийняття Кодексу є дуже значним досягненням і може дійсно вважатися запровадженням міцної основи для створення чесної, справедливої та ефективної системи кримінального судочинства [10].

Тому можна зазначити, що КПК України 2012 року, як і будь-який нормативно-правовий акт часів перетворень і формування правової системи, не є ідеальним. Про це може свідчити зумовлена в тому числі загальною нестабільністю законодавства кількість змін, які пропонуються або вносяться до КПК⁵, а також правові позиції Конституційного Суду України⁶ та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ)⁷.

Варто зазначити, що очікування більшої стабільності КПК на законодавчому рівні стають реальними із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури внесення змін» від 19.05.2020 № 619-IX. Цим Законом ст. 1 КПК доповнено ч. 3, відповідно до якої зміни до кримінального процесуального законодавства України можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до законодавства про кримінальну відповідальність, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення. Таким чином, прийняття КПК України 2012 року окреслило національну модель організації кримінального процесуального законодавства України. Як відомо, організація кримінального процесуального законодавства залежить від форми державного устрою, історичних традицій, прямих вказівок у законі. Ці моделі можуть виділятися за різними критеріями.

За радянських часів кримінальне процесуальне законодавство було побудовано за характерною для федеративних держав радянською моделлю. У той час на загальнодержавному рівні приймався рамковий закон (Основи кримінально-процесуального законодавства СРСР і союзних республік), а потім кожен суб'єкт (республіка) приймав свій КПК [1, с. 246]. Із набуттям Україною незалежності для дослідження особливостей моделі організації кри-

⁵ Так, протягом відносно невеликого строку дії КПК 2012 року було прийнято 86 Законів України, якими до нього вносилися зміни.

⁶ За загальним правилом КПК не повинен суперечити Конституції України. Разом із цим за період дії КПК 2012 року Конституційним Судом України було прийнято 6 рішень щодо визнання неконституційними окремих його положень. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

⁷ Нині кримінальне процесуальне законодавство України оцінюється ЄСПЛ з точки зору відповідності вимогам КЗПЛ. Так, переважна більшість рішень ЄСПЛ щодо України стосується часів дії КПК 1960 року. Проте нині розглядається значна кількість справ за КПК 2012 року, серед яких можна навести, наприклад, ухвалені рішення у справі «Чанев проти України» від 09.10.2014 та «Ігнатів проти України» від 15.12.2016, якими визнано порушення конвенційних норм.

мінального процесуального законодавства варто застосовувати критерії, які є характерними для держав з унітарною формою державного устрою.

У теорії кримінального процесу за методами кодифікації виділяють такі моделі:

- 1) класична континентальна «наполеонівська» модель єдиного автономного КПК (вперше її було реалізовано в ході наполеонівських кодифікацій початку XIX ст. у Франції);
- 2) «Шведська» (скандинавська) модель, за якої в одному кодифікованому акті містяться не тільки норми кримінального процесуального права, а й норми цивільного процесуального права (єдиний процесуальний кодекс);
- 3) «Англосаксонська» модель, за якої кримінальне (матеріальне) та кримінальне процесуальне право поєднані в одному кодифікованому законі [1, с. 246].

З огляду на запропоновану класифікацію кримінальне процесуальне законодавство України є кодифікованим на рівні спеціальної кримінальної процесуальної кодифікації, що з урахуванням значення КПК у регулюванні кримінальної процесуальної діяльності (який є основним джерелом кримінального процесуального права) дозволяє віднести національний кримінальний процес до континентальної моделі.

Можна констатувати, що національний законодавець визначився з кримінальною процесуальною ідеологією, сприйнявши ідеологію кримінального процесу країн Європейського Союзу та, не змінюючи історично притаманну належність правової системи до романо-германської правової сім'ї, із прийняттям КПК 2012 року концептуально окреслив оптимальну модель, в межах якої слід розвиватися національному кримінальному процесу (змішана форма кримінального судочинства континентального типу).

Як зазначають дослідники, нинішній період розвитку української правової системи (яка за своєю генезою та юридичними ознаками є правовою системою романо-германського типу) пов'язаний як із вдосконаленням основних ознак континентального права, так і з формуванням ефективних способів зближення її з європейськими міжнародними правовими системами [11].

Вважаємо, що загалом варто погодитися із такими тенденціями, адже у світі немає вдалих прикладів штучної зміни моделі кримінального процесу з континентальної (змішаної) на англосаксонську (обвинувально-змагальну) або навпаки. Історично притаманна форма кримінального процесу звичайно виявляється сильнішою та витривалішою, у зв'язку з чим існують ризики невдалої деформації існуючої моделі замість вдалої заміни її новою.

Висновки. Проведене дослідження процесу становлення системи кримінального процесуального законодавства України дозволяє констатувати, що національна кримінальна процесуальна система України (яка включає не тільки законодавство, а й правову доктрину та правозастосовну практику) загалом продовжує формуватися, знаходячись у пошуку оптимальної для себе моделі кримінального провадження в межах окресленої загальної концепції (зокрема, на рівні удосконалення функціонування окремих інститутів). Тому можна спрогнозувати, що на українське кримінальне процесуальне законодавство і надалі чекають перманентні зміни на шляху втілення ідеології кримінального процесу країн Європейського Союзу у конкретних правових нормах національного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. 2-е изд., испр. М. : Статут, 2017. 1280 с.
2. Маляренко В., Шаповалова О. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: переваги та недоліки. *Право України*. 2012. № 10. С. 9–19.
3. Король В.В. Проблеми втілення змагальної ідеї на досудовому розслідуванні за проектом КПК України. *Судова практика*. 2012. № 3. С. 10–21.
4. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в Україні (2006-2011 роки). Частина 1. Загальні положення і досудове провадження : монографія. К. : Істина, 2012. 288 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.
6. Грошев Ю.М. Вибрані праці. Упорядники: О.В. Капліна, В.І. Маринів. Х. : Право, 2011. 656 с.
7. Правові системи сучасності : навчальний посібник для магістрів права / Відп. ред. Ю. Шемчушенко. К. : Вид-во «Юридична думка», 2012. 492 с.
8. Букіккіо Дж. Венеціанська Комісія Ради Європи та Україна: напрями співробітництва. *Право України*. 2012. № 10. С. 324–326.
9. Савонюк Р. Щодо проектів Кримінально-процесуального кодексу України. *Право України*. 2010. № 2. С. 208–212.
10. Висновок щодо Кримінального процесуального кодексу України. *Право України*. 2012. № 10. С. 327–362.
11. Луць Л. Трансформація нормативної частини правової системи України – вимога часу. *Право України*. 2003. № 3. С. 117–121.

